

# AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI

*Əlyazması hüququnda*

## **YENİYETMƏLƏRİN MİLLİ-MƏNƏVİ DƏYƏRLƏRƏ MƏHƏBBƏT RUHUNDA TƏRBİYƏSİNDƏ DİYARŞÜNASLIQ MATERİALLARINDAN İSTİFADƏ (QARABAĞ BÖLGƏSİ MATERİALLARI ƏSASINDA)**

İxtisas: 5804.01 – Ümumi pedaqogika, pedaqogikanın  
və təhsilin tarixi

Elm sahəsi: Pedaqogika

İddiaçı: **Gülsüm Rauf qızı Şərifova**

Fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi almaq  
üçün təqdim edilmiş dissertasiyanın

### **AVTOREFERATI**

**Naxçıvan – 2022**

Dissertasiya işi Bakı Dövlət Universitetinin «Pedaqogika» kafedrasında yerinə yetirilmişdir.

Elmi rəhbər: pedaqoji elmlər doktoru, professor  
**Ləzifə Nağı qızı Qasimova**

Rəsmi opponentlər: pedaqoji elmlər doktoru,  
**Şəhla Qasım qızı Əliyeva**

pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru, dosent  
**Nəzakət Rəsul qızı Yusifova**

pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru  
**Fəridə Mikayıl qızı Allahverdiyeva**

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Ali Attestasiya Komissiyasının Naxçıvan Müəllimlər İnstitutunun nəzdində fəaliyyət göstərən FD 2.40 Dissertasiya şurası:

Dissertasiya Şurasının sədri:



pedaqoji elmlər doktoru, professor  
**İsmayıl İsrəfil oğlu Əliyev,**

Dissertasiya Surasının elmi katibi:



pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru, dosent  
**Qızıltaç Tarverdi qızı Şahbazova,**

Elmi seminarın sədri:



pedaqoji elmlər doktoru, professor  
**Rəfət Lətif oğlu Hüseynzadə.**

## İŞİN ÜMUMİ XARAKTERİSTİKASI

**Mövzunun aktuallığı və işlənmə dərəcəsi.** Bəşəri və milli-mənəvi dəyərlərin mənimsənilməsi yeniyetmə şəxsiyyətini zənginləşdirmək baxımından xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Yeniyetmələr tarix boyunca bəşəriyyətin və ayrılıqda hər bir millətin mədəniyyət, əxlaq, etika, estetika və ümumiyyətlə, ictimai-siyasi hadisələr, incəsənət sahəsində topladığı mənəvi sərvətlərə yiyələndikcə, onları dərk edib mənimsədikcə daha humanist, daha xeyirxah olur, cəmiyyətin inkişafı naminə faydalı fəaliyyətə münasibəti daha şüurlu və sabit xarakter alır. Qabaqcıl, mütərəqqi ictimai ideyaların mənimsənilməsi yeniyetmələrdə məsuliyyət və borc hissini gücləndirir, vətəndaşlıq mövqeyini möhkəmləndirir. Müasir dövrdə ölkəmizin bütün ictimai-siyasi həyatına nüfuz etmiş demokratiya, müstəqillik və milli humanizm ideyaları yeniyetmələri respublikamızın daxili və xarici siyasətini dərinlən anlamağa, cəmiyyətdə fəal həyat mövqeyi tutmağa, əsil vətəndaş kimi yetişməyə istiqamətləndirir.

Xalqımızın özünəməxsus zəngin tarixi keçmişi, milli-mənəvi dəyərləri, adət-ənənələri vardır. Bu zəngin tarixi keçmişi düzgün, dərinlən bilmək, həmişə öz tarixi keçmişimizə, milli-mənəvi dəyərlərimizə hörmət və məhəbbətlə yanaşmağı, gənclərdə milli vətəndaşlıq hissini daha da artırır. Milli qeyrət, milli ləyaqət rəmzinə daima hörmətlə yanaşan Ulu öndər Heydər Əliyev deyirdi: «Əgər biz Azərbaycanı müstəqil bir dövlət kimi dünyaya yaxşı tanımaq istəyiriksə, Azərbaycanın qədim tarixini, əsrlər boyu keçdiyi yolu gərək həm öz vətəndaşlarımıza, həm də bütün ölkələrdə olan elm adamlarına, respublikamıza maraq göstərən adamlara tanıdaq. Mənəviyyatımız, gənclərin bugünkü və gələcək mədəniyyəti bununla bağlıdır. Çünki tariximizi, tarixi köklərimizi yaxşı bilmədən, onlara hörmət etmədən müstəqil dövlətimizi gələcəkdə yaxşı qura bilmərik. Ona görə də gənclər gərək öz köklərinin, respublikamızın, xalqımızın tarixini bilmək, bu gün də, gələcəkdə də vətənpərvərlik, Vətənə xidmət, Vətənə qayğı hissi ilə yaşasınlar». Milli kökünə bağlılıq ən yüksək mənəvi dəyərdir. Hər bir xalqın, hər bir vətəndaşın milli mənlivi onun soykökünə necə bağlılığı ilə ölçülür. Çünki xalqın milli-mənəvi ənənələri, mədəni-millii dəyərləri həmişə, əsrlər boyu onu yüksək

mənəviyyat ruhunda tərbiyə edib, böyüdüb, yaşadıbdır. Hər bir xalq özünün milli, dini, mənəvi ənənələri, dəyərləri ilə fəxr edə bilər. Milli-mənəvi dəyərlər millətin ruhu, milli mənəviyyatının açarı, zəngin milli sərvəti, eşqi, canı, əhdi, peymanı, onu yaşadan canlı abidəsidir.

Milli-mənəvi dəyərlərin, milli adət və ənənələrin yaradıcısı xalqdır. Milli-mənəvi dəyərlər, adət və ənənələr həyatdan və onun ehtiyaclarından doğulur, insanların mənəviyyatı, əxlaqi normaları ilə bağlı olub yaşayır. Hər yeni nəsil əvvəlki nəslin simasını əks etdirən milli-mənəvi dəyərləri, adət və ənənələri min illər boyu nəsildən-nəslə ötürmək qorumaqla yanaşı, həm də yaşadığı dövrün, şəraitin, quruluşun təsiri ilə dəyişərək yeniləşir.

Bu gün ölkəmizə milli-mənəvi dəyərləri sevən, onlara məhəbbət göstərən vətənpərvər insanlar daha çox lazımdır. Gəncləri milli-mənəvi dəyərlərə məhəbbət ruhunda tərbiyə etməyin bir çox təsirli formaları, yol və vasitələri yaranmış və inkişaf etmişdir.

Xalqımızın zəngin tarixi keçmişini öyrənməyin ən əlverişli vasitələrindən biri diyarşünaslığa dair materialların toplanması və öyrənilməsidir.

Qabaqcıl mənbələrin təcrübəsindən görünür ki, diyarşünaslıq işlərinin müntəzəm olaraq təşkil edildiyi yerlərdə məktəblilər tarixi və mədəniyyət abidələri ilə daha yaxından tanış olur, onları əyani şəkildə görür, yaşlı adamlardan, müvafiq ədəbiyyatdan həmin abidələrə aid məlumatlar əldə edir, onları yaradanlar, yaşadanlar barədə söhbətlərinə qulaq asır, nəticədə həmin maddi-mədəniyyət abidələrinin bağlı olduğu hadisələri, insanları yaddaşına köçürür. Respublika prezidenti İ. Əliyevin təşəbbüsü ilə bütün məktəblilərin «Ölkəmizi tanıyaq» devizi altında şəhərlərimizə və rayonlarımıza təşkil edilən yürüşlərdə iştirakı onlarda milli-mənəvi dəyərlərimizə sonsuz məhəbbət hissi aşılayır.

Xalqımızın şərəfli keçmişini öyrənmədən, onu düzgün qiymətləndirmədən irəli gedə bilmərik. Tariximizə, tarixi keçmişimizə bələd olmaq hər bir yeniyetməyə özünü, xalqını düzgün dərk etmək imkanı verir. Tarixi keçmişimizin bu günə qədər yaşayan maddi mədəniyyət qalıqları, axtarılıb tapılmış abidələri xalqın bitib tükənməyən yaradıcılıq qüvvəsinin real təzahürüdür.

Milli-mədəni irsimizə daxil olan hər bir qala, hər bir saray, hər

bir qüllə, hər bir türbə tariximizin müəyyən dövrü ilə əlaqədardır. Ulu babalarımızın qanları ilə yazdıqları tarixi yaşatmaq, qoruyub saxlamaq gənc nəslin öhdəsinə düşür. Diyarşünaslıq materiallarının öyrənilməsi ilə əlaqədar aparılan işlər hazırkı şəraitdə daha çox əhəmiyyətə malikdir və məktəblərimizdə, ailə və ictimaiyyətdə aparılan bütün tərbiyə işinin özəyini təşkil edir. Yeniyetmələrdə milli-mənəvi dəyərlərə məhəbbət aşılamaqda diyarşünaslıq materiallarından istifadə əvəzsiz mənbə rolunu oynayır. Yeniyetmələrin diyarşünaslıq fəaliyyəti onlarda təşəbbüskarlığı, yerli fakt və materiallardan istifadə etməklə tədqiqatçılıq və qismən axtarıcılıq meyl və bacarıqlarını inkişaf etdirir.

Diyarşünaslıq materiallarından istifadə nəinki diyarın milli-mənəvi dəyərlərini, həm də onun iqlimi, fauna, florası, elm adamları, yaşlı nəsl, təbii sərvətləri və s. ilə tanış olmaq mümkün olur. Diyarşünaslıq – bir diyarın (geniş mənada ölkənin) təbii coğrafi şəraitinin, tarixinin, mədəniyyətinin, etnoqrafiyasının, adət və ənənələrinin öyrənilməsidir.

Hər bir yeniyetmə anadan olduğu diyarın tarixi, maddi-mənəvi sərvətləri, yetişdirdiyi şəxsiyyətlər, onların ictimai fəallığı, yaşadığı ölkənin dövlət atributları, milli rəmzlər, milli dövlətçiliyin istiqlaliyyətini, varlığını, xalqın ən ülvi arzularını lakonik, bədii, obrazlı dildə ifadə edən mühüm amillər – bayraq, gerb və himn, dövlətin pulu, təsis etdiyi orden və medalları haqqında geniş bilik əldə etməkdə diyarşünaslıq materialları əvəzsiz rol oynayır. Təsadüfi deyildir ki, bu dövlət rəmzlərindən biri olan bayraq respublikamızın inzibati binalarında, orduda, sərhədlərdə, idman yarışlarında qaldırılır, xalqın fəxri, qürur yeri hesab olunur. Xarici ölkələrdən gələn nümayəndə heyətinin şərəfinə və ölkədən xaricə gedən dövlət nümayəndə heyətinin qarşılınması şərəfinə dövlət bayraqları qaldırılır, himnlər səslənir. Dövlət atributlarının mahiyyəti və əhəmiyyəti məktəblilər arasında geniş təbliğ olunmalı, gənc nəslin Azərbaycan bayrağına, gerbinə və himninə hörməti onun konstitusiyaya ilə müəyyən edilən vətəndaşlıq vəzifəsi olduğu aşılmalıdır.

Yeniyetmələrin milli-mənəvi dəyərlərə məhəbbət ruhunda tərbiyəsində diyarşünaslıq materiallarından istifadənin zəruriliyi bütün dünyada yaranmış gərgin vəziyyətlə, arası kəsilməz müharibələr

(böyük dövlətlərin mənafeyi naminə) tarix boyu yaradılmış maddi-mədəniyyət abidələrinin, şəhərlərin yer üzündən silinməsi, torpaq, vətən, xalq azadlığı təəssübkeşliyi ilə yeniyetmələrin, mübarizə aparmaq, dözümlü və çevik olmaq, qətiyyətlə hərəkət etməklə Vətəni, onun torpağını, sərvətlərini, flora və faunasını hiyləgər, məkrli ermənilərə qarşı mübarizə aparmaq ehtiyacı ilə bağlıdır. Əzəldən milli sifəti, insanlıq siması və torpağı, dövləti olmayan müstəbid erməni millətçilərinin mənfur niyyətlərini hər bir yeniyetmə öz türk əxlaqı ilə səbrliliklə dərinliklərində boğmaq istədi. Lakin zamanın mehvərindən çıxdığını, təlatümlər içində çırpındığı, xalqların öz müqəddəratını həll etdiyi bu mürəkkəb anlarda düçar olduğumuz bəla, düşmənin xəncər tiyəsi tək kürəyimizə vurduğu xəyanət zərbəsi bütün xalqı, xüsusən yeniyetmə və gəncləri silkələdi.

Qeyrətli vətən övladları torpaqlarımızda kök salan, hər bir mənəvi dəyərlərimizi özününküləşdirməyə çalışan, onun barlı şirəsi ilə bəhrələnən çürük və üfunətli erməni toxumunu məhv etməyə qalxdılar. Yeniyetmələr sanki kişiləşdilər, məğlubedilməzliyin, dəyanətin rəmzinə, maddi və mənəvi qüvvəsinə; Babək qeyrətinə, dözümlülüyünə, Koroğlu nərəsinə, Şah İsmayıl müdrikiyinə, Nəsimi dönməzliyinə, Nəbi qeyrətinə, Gəray, Həzi, Mehdi harayına, qəhrəmanlığına çevrildilər.

Azərbaycan xalqının milli mentalitetində (milli özünəməxsusluğu – *G.Ş.*) azadlıq və müstəqilliyə güclü meyl, milli vətənpərvərlik, doğma yurda, dilə, dinə, ata ocağına bağlılıq, böyüyə hörmət, abır-həyə, ismətlilik, ədəb-ərkan, böyük sözüne qulaq asmaq, milli iftixar hissi və s. səciyyəvidir. Bu səciyyəvi cəhətlər xalqımızın adət-ənənələrində, davranışlarında, məişətində, psixologiyasında, folklorunda, ədəbiyyat və incəsənətində, maddi mədəni abidələrində, dini etiqadlarında, münasibətlərində və s. ehtiva olunmuşdur.

Milli özünə qayıdış, milli və ümumbəşəri dəyərlərlə islam əxlaqi sərvətlərinin vəhdətinin təmin edildiyi bir vaxtda yeniyetmələrin milli-mənəvi dəyərlərə məhəbbət ruhunda tərbiyəsində, onlarda milli-mənlik şüurunu formalaşdırmaqda diyarşünaslıq materiallarından istifadə kimi aktual bir mövzu ətrafında düşünmək, tədqiqat aparmaq zərurəti yaranmışdır. Çünki respublikamızda milli oyanış, tarix, ədəbiyyat, mədəniyyət, dil, dinlə əlaqədar məsələlərin öyrənilməsi,

milli mentalitet əsasında yeniyetmələrin tərbiyə olunmasına ciddi təkan vermiş, milli özünüdərk və özünü təsdiq prosesini qüvvətləndirmişdir.

Tədqiqatın aktuallığını göstərən mühüm amillərdən biri də, ermənilərdən torpaqlarımızın geri alınmasına qalxılmasıdır. 2020-ci ilin sentyabrın 27-dən işğal olunmuş torpaqlarımızı Qarabağ bölgəsi ərazisində düşməndən azad edilməsi uğrunda mübarizəyə atılan vətən oğullarının igidliklə dolu həyat səhifələri milli-mənəvi dəyərlərimizdən soraq verir. Qarabağ bölgəsinin erməni terroristlərindən azad edilməsi milli-mənəvi sərvətlərimizə bir daha qayıdış, onun qorunub saxlanılmasına cavabdehlik daşımağımızı öhdəmizə götürməyimiz doğma diyarımıza bağlılığın ifadə formasıdır.

Problemin aktuallığını zəruri edən şərtlərdən biri də bir çox onilliklər boyu xalqımızın milli-mənəvi dəyərlərinin yaddaşlardan silinməsinə daim cəhd göstərilməsidir.

Müstəqillik şəraitində xalqımızın unudulmaqda olan adət-ənənələrinin, milli-mənəvi dəyərlərinin bərpa olunması, onlardan uzaqlaşma hallarının qarşısının alınması, doğma dilin və dinimizin yaddaşımıza və həyat tərzimizə qaytarılması və inkişaf prosesi başlandı.

Lakin hələ də əhalimiz, xüsusən yeniyetmə və gənclərimiz arasında milli-mənəvi dəyərlərimizə laqeydlik göstərənlər, onlardan xəbərsiz olanlar vardır. Başlıca vəzifə milli-mənəvi dəyərlərimizi, milli adət-ənənələrimizi yaşadan, daha da inkişaf etdirən, onları gələcək nəsillərə ötürmək əzmində olan şəxsiyyətlər, vətəndaşlar tərbiyə etməkdən ibarət olmalıdır.

Problemin aktuallığını şərtləndirən mühüm cəhətlərdən biri də onun indiyə kimi respublikada pedaqoji-psixoloji cəhətdən sistemli öyrənilməməsidir. Doğrudur, M.M. Mehdizadənin, Ə.Y. Seyidovun, M.Ə. Muradxanovun, H.M. Əhmədovun, B.A. Əhmədovun, Ə.Ş. Həşimovun, H.M. Kazımovun, Y.P. Talıbovun, Ə.A. Ağayevin, S.M. Quliyevin, L.N. Qasımovanın və b. əsərlərində mənəvi tərbiyənin nəzəriyyə və praktikasının bir çox məsələləri öyrənilmişdir.

Ə.S. Bayramovun, V.Y. Xəlilovun, Z.Z. Göyüşovun, A.M. Şükürovun, B.H. Əliyevin əsərlərində etnik psixologiyaya, estetikaya və islam mədəniyyətinə aid dəyərli şərhlər verilmişdir.

L.N. Qasımova, B.F. Apoyev, O.Q. Həsənov, H.H. Abdullayeva,

İ.N. Cəbrayilov, S.H. Qasımova və başqalarının namizədlik dissertasiyaları tədqiqat apardığımız problemə daha yaxındır. Belə ki, L.N. Qasımova doğma diyarın (NMP) öyrənilməsinə vətənpərvərlik tərbiyəsinin, B.F. Apoyev isə ibtidai siniflərdə diyarşünaslıqdan istifadənin təlimin keyfiyyətinə təsiri kimi, O.Q. Həsənov diyarşünaslıq materiallarından istifadəni mənəvi tərbiyənin, H.H. Abdullayeva diyarşünaslıq materiallarından istifadəni ədəbiyyat fənninin səmərəli tədrisinin, İ.H. Cəbrayilov tarixi və mədəniyyət abidələrindən istifadəni milli mənlik şüurunun formalaşdırılmasının vasitəsi kimi götürüb tədqiq etmişlər.

Yuxarıda deyilənləri nəzərə alaraq «Yeniyyətlərin milli-mənəvi dəyərlərə məhəbbət ruhunda tərbiyəsində diyarşünaslıq materiallarından istifadə» mövzusunun (Qarabağ bölgəsi üzrə) tədqiq etməyi qarşımıza məqsəd qoyduq.

**Tədqiqatın obyektı.** Yeniyyətlərin milli-mənəvi dəyərlərə məhəbbət ruhunda tərbiyəsidir.

**Tədqiqatın predmeti.** Tədqiqatın predmetini isə – yeniyyətlərin milli-mənəvi dəyərlərə məhəbbət ruhunda tərbiyəsində diyarşünaslıq materiallarından (Qarabağ bölgəsi üzrə) istifadə edilməsi prosesi təşkil edir.

**Tədqiqatın məqsədi.** Diyarşünaslıq materiallarından (Qarabağ bölgəsi üzrə) istifadə etməklə yeniyyətlərin milli-mənəvi dəyərlərə məhəbbət ruhunda tərbiyəsi üzrə işin səmərəli forma və yollarını müəyyənləşdirməkdən ibarətdir.

Tədqiqatın məqsədinə və işi fərziyyəsinə uyğun olaraq qarşıya aşağıdakı *vəzifələr* qoyulmuşdur:

- milli-mənəvi dəyərlərin nəzəri və metodoloji məsələlərini araşdırmaq;
- milli-mənəvi dəyərlərin psixoloji-pedaqoji və metodik ədəbiyyatda qoyuluşunu öyrənmək;
- proqram, dərslik və dərs vəsaitlərində milli-mənəvi dəyərlərin yerini müəyyənləşdirmək;
- diyarşünaslıq materiallarından istifadə etməklə, aparılan dərslərin yeniyyətlərdə milli-mənəvi dəyərlərə məhəbbət ruhunda tərbiyə edilməsinin imkanlarını aydınlaşdırmaq;
- sinifdən xaric işlərdə və ailədə diyarşünaslıq materialları vasitə-



silə yeniyetmələrin milli-mənəvi dəyərlərə məhəbbət ruhunda tərbiyəsinin imkanlarını və səmərəli yollarını öyrənmək.

**Tədqiqat metodları.** Problemin tədqiqində nəzəri təhlil, müşahidə, müsahibə, şifahi və yazılı anketləşdirmə, testləşdirmə, ümumiləşdirmə, pedaqoji eksperiment və s. metodlardan istifadə olunmuşdur.

**Müdafiyyə çıxarılan əsas müddəalar.** Tədqiqatın müdafiyyə çıxardığı əsas müddəalar aşağıdakılardır:

- Diyarşünaslıq materiallarının yeniyetmələrin təlim və tərbiyəsi işinə cəlb edilməsi milli-mənəvi dəyərlərə məhəbbət ruhunda tərbiyəsi üzrə işin tərkib hissəsidir;
- Milli-mənəvi dəyərlərin mahiyyəti, məzmunu Azərbaycan xalqının, azərbaycançılıq ideologiyasının təşəkkülündə onların yeri barədə elmi ümumiləşdirmələr;
- Yeniyetmələrin milli-mənəvi dəyərlərə məhəbbət ruhunda tərbiyəsində diyarşünaslıq materiallarının, Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatının, islam mədəniyyətinin, keşməkeşli tariximizin yerinin müəyyənləşdirilməsi, təhlili və onun nəticələri;
- Diyarşünaslıq materiallarından istifadə işi təlim-tərbiyə prosesi ilə uzlaşdırılır və yeniyetmələrin milli-mənəvi dəyərlərə məhəbbət ruhunda tərbiyəsinə istiqamətləndirilir.

**Tədqiqatın elmi yeniliyi.** Diyarşünaslıq materiallarının yeniyetmələrin milli-mənəvi dəyərlərə məhəbbət ruhunda tərbiyəsində əvəzsiz vasitə olduğuna həsr olunmuş Qarabağ bölgəsi materialları əsasında işlənən ilk dissertasiyadır.

Problem elmi surətdə əsaslandırılmış, ədəbiyyat, Azərbaycan tarixi, coğrafiya fənlərinin proqram, dərslik və tədris vəsaitlərində diyarşünaslıq materiallarının vasitəsi ilə yeniyetmələrin milli-mənəvi dəyərlərə məhəbbət ruhunda tərbiyəsinin potensial imkanları aşkara çıxarılmış, tədris prosesində, sinifdən xaric işlər zamanı və ailədə diyarşünaslıq materiallarının öyrənilməsi vasitəsilə yeniyetmələrin milli-mənəvi dəyərlərə məhəbbət ruhunda tərbiyə edilməsinin səmərəli forma və yolları müəyyənləşdirilmişdir.

**Tədqiqatın nəzəri və praktiki əhəmiyyəti.** Tədqiqatın nəticələri, elmi ümumiləşdirmə və tövsiyələr yeniyetmələrin milli-mənəvi

dəyərlərə məhəbbət ruhunda tərbiyəsinin diyarşünaslıq materiallarından (Qarabağ bölgəsi üzrə) istifadə ilə səmərəli qurmaqda müəllimləri, tərbiyəçiləri və valideynləri nəzəri baxımdan silahlandıracaqdır.

Tədqiqat işi ədəbiyyat, tarix və coğrafiya müəllimlərinə, sinif rəhbərləri və valideynlərə diyarşünaslıq materialları vasitəsilə məktəblilərin, xüsusən mənlik şüuru hələ yenicə formalaşmağa başlayan yeniyetmələrin milli-mənəvi dəyərlərə məhəbbət ruhunda tərbiyəsini təşkil etməkdə metodik köməklik göstərəcəkdir.

Tədqiqatın nəticələrindən həm də proqram və dərsləklərin təkmilləşdirilməsində, ali və orta ixtisas məktəblərinin müvafiq fakültələrində, habelə pedaqoji kadrların ixtisasının artırılması və yenidən hazırlanması institutlarında istifadə etmək mümkündür.

**Aprobasiya və tətbiqi.** Tədqiqatın müddəaları, məzmun və mahiyyəti beynəlxalq, respublika səviyyəli elmi-praktik konfranslarda və pedaqogika kafedranın elmi seminarlarında məruzə və müzakirə edilmişdir. O cümlədən:

- Ümummilli lider Heydər Əliyevin 90 illik yubileyinə həsr olunmuş «Təhsil və cəmiyyət» mövzusunda V Respublika elmi-praktik konfransı (Bakı, 2013).
- Ümummilli lider Heydər Əliyevin 92 illik yubileyinə həsr olunmuş «Təhsilin inkişaf strategiyası və onun reallaşdırılması» mövzusunda VII Respublika elmi-praktik konfransı (Bakı, 2015).
- Sosial elmlər və psixologiya fakültəsinin 25 illik yubileyinə həsr olunmuş «Çağdaş dövr və sosial elmlərin aktual problemləri» mövzusunda Ümumrespublika elmi-praktik konfransı (Bakı, 2016).
- Ümummilli lider Heydər Əliyevin 94 illik yubileyinə həsr olunmuş «Çağdaş dövr və təhsil mövzusunda» IX Respublika elmi-praktik konfransı (Bakı, 2017).
- Ümummilli lider Heydər Əliyevin 95 illik yubileyinə həsr olunmuş «Təhsildə tarixilik və müasirlik» mövzusunda X Respublika elmi-praktik konfransı (Bakı, 2018).

Dissertasiyanın mövzusu üzrə ümumilikdə 14 elmi əsər, o cümlədən 8 elmi məqalə və 6 konfrans materialı dərc olunmuşdur.

**Dissertasiya işinin yerinə yetirildiyi təşkilatın adı.** Dissertasiya işi Bakı Dövlət Universitetinin Pedaqogika kafedrasında yerinə yetirilmişdir.

**Dissertasiyanın strukturu.** Dissertasiya işi girişdən, 3 fəsil, 7 paraqraf, nəticə və təkliflərdən, eləcə də istifadə olunmuş 166 adda ədəbiyyat siyahısından ibarətdir.

**Girişdə** mövzunun aktuallığı, işlənmə səviyyəsi, obyekt, predmeti, məqsədi, vəzifələri, metodları, elmi yeniliyi, nəzəri və praktiki əhəmiyyəti şərh edilmişdir.

Dissertasiya işinin «**Milli-mənəvi dəyərlərin öyrənilməsində Qarabağ bölgəsi materiallarından istifadənin nəzəri və metodoloji əsasları**» adlanan **birinci fəslə** üç paraqraftan ibarətdir. «Milli mənəvi dəyərlərin mahiyyəti, elmi-nəzəri və metodoloji əsasları» adlanan birinci paraqrafta göstərilmişdir ki, şagirdlərin milli-mənəvi dəyərlərə məhəbbət ruhunda tərbiyə milli-mənlik şüuruna, milli yaddaşa, möhkəm əqidəyə, yüksək vətəndaşlıq hisslərinə yiyələnmək deməkdir. Təbiidir ki, milli-mənlik şüuru hər bir kəsin mənsub olduğu millət və Vətənə bağlı hisslərini əks etdirən, öz hərəkət və davranışına, düşüncə tərzinə, baxışlarına olan münasibətlərin məcmusu hesab edilir. Onun formalaşmasında soykökə qayıdış, Vətən əxlaqı, qüruru və s. hisslər kimi mühüm məsələlər birləşir. Milli ləyaqət, torpağa, elə bağlılıq, böyüyə hörmət, qürurluluq, vətəndaşlıq dəyanəti bu kökdən qida alır, yeni nəslə milli-mənəvi dəyərlərə məhəbbət ruhunda tərbiyə olunmağa çağırır. Paraqrafta milli-mənəvi dəyərlər aşağıdakı kimi qruplaşdırılmışdır:

- gendən gələn milli-mənəvi dəyərlər,
- alınmış milliləşdirilmiş milli-mənəvi dəyərlər,
- ümumbəşəri xarakterli milli-mənəvi dəyərlər.

Genetik məzmunlu milli-mənəvi dəyərlər ana bətnində olarkən formalaşmağa başlayır, sonradan zaman-zaman kamilləşir. Genetik dəyərlər insanların əxlaqi həyatını rəşional şəkildə təsnif edir. Bu dəyərlər insanın mövcudluğunun mənası ilə sıx bağlı olub, mədəniyyətdə kodlaşır, ənənə və adətlərdə təsbit olunur.

Milli-mənəvi dəyərlər sırasına aborigenlərlə gəlmə soylarının mənəvi dəyərlərinin çulğalaşması – konsolidasiyası əsasən formalaşan dəyərlər daxildir. Belə ki, Azərbaycan xalqı ərəblərdən

islam mədəniyyətini, sasani və səlcuqlardan dövlətçilik dəyərlərini əxz etmək əsasında öz mənəvi dəyərlərini daha da zənginləşdirmişdir.

Azərbaycan xalqına məxsus olan elə dəyərlər vardır ki, onlar həm də ümumbəşəri məzmun daşıyırlar. Bu dəyərlər sırasına əxlaqilik, vətənpərvərlik, qəhrəmanlıq, humanizm və s. daxil etmək olar. Dövlət müstəqilliyimiz bərpa edildikdən sonra milli-mənəvi dəyərlərimizin müxtəlif sahələri üzrə xeyli sayda əsərlər yazılsa da, onun əhatəliliyini təmin etmək üçün, müasir tələblər baxımından tədqiq olunmasına, onun sisteminin yaradılmasına daim ehtiyac olduğu duyulmaqdadır.

«*Milli-mənəvi dəyərlərin pedaqoji-psixoloji ədəbiyyatlarda qoyuluşu və işlənmə səviyyəsi*» adlanan ikinci paragrafda yeniyetmələrin milli-mənəvi dəyərlərə məhəbbət ruhunda tərbiyəsi ilə bağlı pedaqoji-psixoloji və metodik ədəbiyyatlarda öz ifadəsini necə tapması məsələsi aydınlaşdırılmışdır. V-IX siniflərdə şagirdlərin milli-mənəvi dəyərlərə məhəbbət ruhunda tərbiyəsinə imkan verən mövzular qruplaşdırılmış və sistemə salınmışdır.

«*Proqram, dərslik və dərs vəsaitlərində milli-mənəvi dəyərlərin yeri*» adlanan üçüncü paragrafda problemin mövcud proqram, dərslik və dərs vəsaitlərində yeri müəyyənləşdirilmiş və onlara münasibət bildirilmişdir. V-IX siniflərdə tədris olunan ədəbiyyat, Azərbaycan tarixi, coğrafiya fənn proqram və dərsdliklərində milli-mənəvi dəyərlərin öyrənilməsinə imkan verən mövzular kompleks şəkildə sistemləşdirilmişdir.

Dissertasiya işinin ***ikinci fəsl*** «***Təlim prosesində yeniyetmələrin milli-mənəvi dəyərlərə məhəbbət ruhunda tərbiyəsində diyarşünaslıq materiallarından istifadənin imkan və yolları***» adlanır. Fəsil özündə iki paragrafı birləşdirir. «Milli-mənəvi dəyərlərin aşılınmasında diyarşünaslıq materiallarından istifadə, doğma diyarın milli-mənəvi dəyərlərini, o cümlədən, onun iqlimi, fauna-florası, təbii sərvətləri, adət-ənənələri, elm adamları, yaşlı nəsl, tanınmış şəxsiyyətləri və s. tanış olmağa imkan yaradır. Milli-mənəvi dəyərlərin öyrənilməsində bölgə materiallarından istifadə istiqamətləri müəyyənləşdirilmişdir. Bu sıraya:

–milli-mənəvi dəyərlərin nəzəri və tarixi inkişafı məsələlərinin

öyrənilməsi;

–milli-mənəvi dəyərlərin bilavasitə diyarla bağlılığının müəyyənəşdirilməsi;

–diyarın folklor nümunələrinin milli-mənəvi dəyərlərdə yeri;

–milli bayramların bölgə materialları ilə bağlılığı;

–diyarın tarixi abidələrinin milli-mənəvi dəyərlərimiz kimi mənimsənilməsi;

–ideyaların milli-mənəvi dəyərlərinin təşəkkül xüsusiyyətləri və ümumbəşəri mənəvi dəyərlərlə qarşılıqlı əlaqələrinin təşəkkülü və s. daxil edilmişdir.

Aparılan araşdırmalar göstərir ki, hər zaman məktəblilərin milli-mənəvi dəyərlərimizin öyrənilməsinə böyük ehtiyacları vardır. Bölgə materialları əsasında milli-mənəvi dəyərlərin öyrənilməsinə imkan verən mövzular yeniyetmələrin soykökünə bağlılığına, doğulduğu yurda, insanlara, dəyərlərə məhəbbət hissənin formalaşmasına əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərir. Paraqrafda göstərilir ki, yeniyetmələrin milli-mənəvi dəyərlərə məhəbbət ruhunda tərbiyə edilməsinin mənbəyində Azərbaycançılıq məfkurəsi dayanmalı, bu ideologiyaya onların düşüncələrinə, baxışlarına, ruhlarına sirayət etməlidir. Bir çox sahələri əhatə edən diyarşünaslıq materiallarından istifadə yerli əhalinin etnik tərkibini aydınlaşdırılmasına, tarixi abidələri aşkara çıxarıb onların mühafizəsinin təşkil edilməsinə, şifahi xalq yaradıcılığının, yerli dialekt və şivələrin öyrənilməsinə, malik olduqları bölgə adət-ənənələrinin müəyyənəşdirilməsinə və onun qorunub saxlanılmasına xidmət edir.

Diyarşünaslıq materiallarının öyrənilməsində bir sıra vəzifələrin qarşıda dayandığını bilmək zəruridir:

–doğma diyarın keçmişini və bu gününü öyrənmək;

–tarixi və mədəni abidələrini tanımaq;

–doğma diyarın təbiətinə bələd olmaq;

–diyarın adət-ənənələrini öyrənmək;

–diyarın tanınmış şəxsiyyətlərinin həyatı ilə tanışlıq və s.

Bütün bunlar yeniyetmələrin milli-mənəvi dəyərlərə məhəbbət ruhunda tərbiyə olunmalarına əhəmiyyətli təsir göstərir.

Azərbaycanın konservatoriyası adlanan, Qarabağın gözü olan Şuşanın musiqi mədəniyyətinin öyrədilməsi böyüən nəslin milli

ruhda tərbiyə olunmasında əvəzsizdir. Çünki bu musiqidə vətənpərvərlik, sədaqətlilik, soykökə bağlılıq, humanistlik, qəhrəmanlıq, el-obaya məhəbbət və s. cəmlənmişdir.

Fəslin *ikinci paraqrafı* «*Fənlərin tədrisi prosesində diyarşünaslıq materiallarından istifadə etməklə şagirdlərin milli-mənəvi dəyərlərə məhəbbət ruhunda tərbiyə edilməsinin imkan və yolları*» adlanır. Aparılan araşdırmalar göstərir ki, ümumtəhsil məktəblərinin V-IX siniflərində tədris olunan fənlər diyarşünaslıq materialları ilə əlaqələndirilmək imkanlarına malikdir. Lakin elə fənlər də var ki, onlarda diyarşünaslıq materialları əsasında yeniyetmələrin milli-mənəvi dəyərlərə məhəbbət ruhunda tərbiyə edilməsi imkanları daha böyükdür. Bu sıraya ədəbiyyat, Azərbaycan tarixi, coğrafiya və s. daxil etmək olar. Tədris olunan ədəbiyyat (V-IX), Azərbaycan tarixi (V-IX), coğrafiya (V-VIII) dərsləklərində doğma diyarın keçmişi, bu günü, təbiəti, yeraltı-yerüstü zənginliklərini, mədəniyyət və incəsənətini, adət-ənənələrini və s. problemlərini öyrənməyə imkan verən təqribi bölgüsü verilmişdir. Paraqrafda V-IX siniflərin ədəbiyyat dərsləklərində milli-mənəvi dəyərlərimizin öyrənilməsinə xidmət edən mətnlər aşağıdakı kimi qruplaşdırılmışdır:

1. Şifahi xalq ədəbiyyatı inciləri qrupuna daxil olan mətnlər;
2. Vətən sevgisi, ana məhəbbəti, qəhrəmanlıq səhifəsinə aid mətnlər;
3. Doğma diyarın təbiətini, onun zənginliyini, flora və faunasını, gözəlliyini öyrənməyə imkan verən mətnlər;
4. Milli adət-ənənələrimizlə bağlı olan mətnlər;
5. Əməyə məhəbbət, zəhmətə çağırış məzmunu daşıyan mətnlər.

Tədqiqat göstərir ki, bəşəriyyətin ən böyük dühalarının yaratdıqları əsərlərin təsiri ədəbiyyat vasitəsilə əsrlərin dərinliklərindən bu günə gəlib çatmış, bundan sonra da gələcək nəsillərə çatdırılmaq imkanlarına malikdir. Birmənalı olaraq deyə bilərik ki, sözün qüdrəti ən təsirli müasir silahlardan belə güclüdür. Əsərdə bu istiqamətdə xalq deyimləri də müvafiq yer tutur.

Azərbaycan xalqına xas olan milli-mənəvi dəyərlər sırasında doğma ocağa, elə, obaya, torpağa, vətənə, onun təbiətinə, görkəmli

şəxslərinə məhəbbət, qəhrəmanlıq və döyüş ənənələri mühüm yer tutur. Vətənə məhəbbət, sevgi Azərbaycanın işğal olunmuş torpaqlarının erməni cəlladlarından geri alınmasının təzahür formalarından biridir. V-IX siniflərdə yeniyetmələrin milli-mənəvi dəyərlərə məhəbbət ruhunda tərbiyəsinə aid dərsliklərdə çoxlu sayda mətnlər vardır. Məzmununa görə onlar aşağıdakı kimi qruplaşdırılmışdır:

- bilavasitə Vətənlə bağlı mətnlər;
- bölgənin təbiəti, gözəlliyi, flora və faunası ilə bağlı mətnlər;
- adlı-sanlı adamların həyat və fəaliyyəti ilə bağlı mətnlər;
- qəhrəmanlıq və döyüş ənənələri ilə bağlı mətnlər;
- mədəni irsə münasibət, sevgi və məhəbbətlə bağlı mətnlər.

Aparılan araşdırmalar və eksperimentlərin nəticələrindən aydın olur ki, V-IX siniflərin ədəbiyyat dərsliklərində verilən mətnlər şagirdlərin vətənpərvərlik tərbiyəsində ön önəmli vasitələrdən biridir. V sinfin ədəbiyyat dərsliyində verilmiş «Məndədir» rədifli Azərbaycan şəri əsasında aparılan eksperimentin nəticəsinə nəzər salaq:

### Cədvəl 2.2.3

#### S.Vurğunun «Azərbaycan» şəri üzrə aparılan eksperimentin səmərəlilik nəticələri

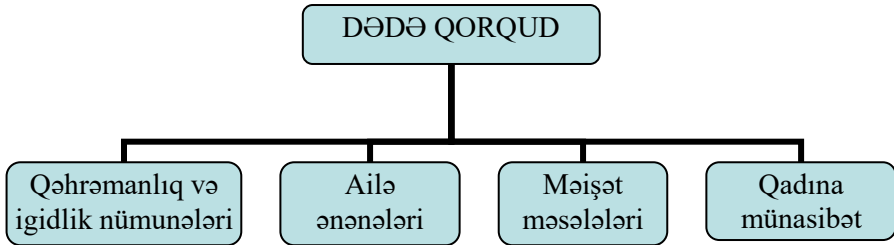
Siniflər	Şagirdlərin sayı	Şagirdlərin cavablarının qiymət nəticəsi				Müvəffəqiyyət faizi
		əla	yaxşı	orta	pis	
VII <sup>a</sup> – ekser.	29	25	3	1	–	100
VII <sup>b</sup> – kontrol	26	5	10	6	5	75,1

Beləliklə, aparılan müsahibə, müşahidə, anket sorğusu və eksperimentlərin nəticəsi onu göstərir ki, V siniflərin ədəbiyyat dərsliklərində verilmiş mövzular problem baxımından əhəmiyyətlidir. Yeniyetmələrin milli-mənəvi dəyərlərə məhəbbət ruhunda tərbiyəsində Azərbaycan tarixi (V-IX siniflər) fənni də çox dəyərlidir. Azərbaycan tarixi dərsliklərində verilmiş «Albaniya hökuməti Cavanşir», «Qırx gün kölə kimi yaşamaqdansa», «Dədə

Qorqud» yurdumuzun tarixi səlnaməsi, «Azərbaycanın dəmir qapısı Dərbənd», «Uzunömürlü dövlət – Şirvanşahlar», «Ağqoyunlu dövlətinin hökmdarı», «Gülüstan qalası, yoxsa Azərbaycan», «Şərqi son Fatehi», «Gəncə xanlığı», «Qanlı yanvar», «Xocalı soyqırımı», «Azərbaycanın milli ordusunun yaranması» (V sinif), «Qarabağ kurqanları», «Azərbaycan ərazisində ən qədim insan məskəni Qarabağdadır», «Mannanın təsərrüfatı və mədəniyyəti» (VI sinif), «Ağqoyunlu dövlətinin xarici siyasəti» (VII sinif), «Azərbaycan xanlıqları», «Babək in başçılığı altında azadlıq hərəkatı», «Monqollar Azərbaycanda», «Azərbaycan XV əsrdə. Mədəniyyət», «Azərbaycan xanlıqları dövründə mədəniyyət» (IX sinif) və s. bu qəbildəndir.

Aparılan araşdırmalar göstərir ki, V sinfin Vətən tarixi dərslərində verilmiş mətnlərin hər birinin şagirdlərin birbaşa və ya dolayısı ilə milli-mənəvi dəyərlərə məhəbbət ruhunda tərbiyə olunmalarında rolu böyükdür. Bu sırada «Kitabi-Dədə Qorqud» yurdumuzun tarixi salnaməsi mətni çox böyük əhəmiyyət daşıyır. Eksperiment üçün seçdiyi mövzunu tədris edən müəllim yeniyetmələrin milli-mənəvi dəyərləri necə mənimsədiklərini müəyyənləşdirmək üçün Dədə Qorqudla bağlı cədvəl in doldurulmasını məqsədəuyğun saymışdır.

**Cədvəl 2.2.4**



Paraqrafda V-IX siniflərdə tədris olunan coğrafiya fənni də problem baxımından çox dəyərlidir. Yeniyetmələrin milli-mənəvi dəyərlərə məhəbbət ruhunda tərbiyə edilməsində VIII sinfin coğrafiya dərslərində verilmiş «Xəzər dənizi» mövzusu böyük əhəmiyyət kəsb edir. Müəllim mövzunu tədris edərkən Qarabağda olan Həkəri, Bərgüşad çaylarını, Xəzər dənizini, onun



xüsusiyyətlərini tutuşdurmuş, özünəməxsusluqlarını aydınlaşdırmışdır. Xəzər dənizi mövzusu üzrə aparılan eksperimentin nəticələri problem baxımından onun uğurlu olmasını göstərmiş oldu.

**Cədvəl 2.2.5**

Siniflər	Şagirdlərin sayı	Suallar	Cavablar				Faizlə ifadə
			dolğun	qaneedicı	yanlış	pis	
VIII <sup>a</sup> – eksper.	29	1	20	6	3		100
		2	21	5	3		
		3	24	4	1		
VIII <sup>b</sup> – kontrol	28	1	5	6	10		74
		2	6	4	10		
		3	9	6	11		

Cədvəldən də görüldüyü kimi tədris olunan hər bir mövzu diyarşünaslıq materialları ilə əlaqələndirildikdə uğurlu nəticə əldə edilir.

Tədqiqatın *üçüncü fəslı* «*Diyarşünaslıq materiallarından istifadə etməklə yeniyetmələrin milli-mənəvi dəyərlər əsasında tərbiyəsində sinifdən xaric tədbirlərdən istifadənin əhəmiyyəti*» adlanır. Fəsil özündə üç paragrafı birləşdirir. «Bədii əsərlərin müzakirəsi zamanı şagirdlərin milli-mənəvi dəyərlər əsasında tərbiyəsində diyarşünaslıq materiallarından istifadənin imkanları» adlanan birinci paragrafda keçirilən müzakirənin yeniyetmələrin formalaşmasına göstərdiyi tərbiyəvi təsiri çox böyükdür. Bu baxımdan ona ciddi və məsuliyyətli münasibət bəslənilməsi zəruri sayılır. Müzakirə üçün əsərlər müəyyənləşdirilərkən ona problemin məzmunu baxımından yanaşılması məqsədəuyğun sayılmışdır:

- Əsərin tərbiyəvi gücü duyulmalıdır;
- Seçilmiş əsər elmi-pedaqoji mahiyyət daşımalıdır;
- Qaldırılan problemin aktuallığı ilə seçilməlidir;
- Bədii əsərlər seçilərkən milli-mənəvi dəyərləri daha çox özündə

əks etdirən materiallara üstünlük verilməlidir;

–Müzakirə üçün bilavasitə öyrənilən bölgə ilə bağlı əsərlər seçilməlidir;

–Bölgədə yaşayan müəlliflərin əsərlərindən istifadə daha məqsədəmüvafiq hesab edilməlidir;

–Seçilən əsərlər sinfin təlim materialı ilə uzlaşdırılmalıdır;

–Bədii əsərlərin müzakirəsi il ərzində müntəzəm keçirilməli, yeniyetməlik yaşına uyğun olmalıdır;

–Müzakirə üçün əsərlər şagirdlərin özləri tərəfindən seçilməsinə üstünlük verilməlidir;

–Müzakirə tam müstəqillik şəraitində keçirilməli, şagirdlərin rəy və mülahizələri dəyərləndirilməlidir;

–Müzakirənin nəticəsi düzgün qiymətləndirilməlidir.

Bu tələblər baxımından aparılan anket sorğuları, inşa yazıları və eksperimentlər, qabaqcıl müəllimlərin iş təcrübəsi tədqiqatın gedişində müəyyənləşdirilən bu fikri müəyyən mənada təsdiq edir.

«Yeniyetmələrin milli-mənəvi dəyərlərə məhəbbət ruhunda tərbiyəsinə disputların təsiri» adlanan ikinci paraqrafda sinflər üzrə məqsədəuyğun disput mövzuları müəyyənləşdirilmiş və onların keçirilmə yolları işıqlandırılmışdır. Disputlar təşkil edilərkən onlarda yüksək əhvali-ruhiyyə yaratmaq və müstəqilliklərini düşünərək fikir söyləməyi, fikirlərini sübut etməyi, başqalarının fikirlərinə hörmətlə yanaşmağı, davranışlarını tənzimləməyi bacarmaq və s. istifadə olunur.

Fəslin üçüncü paraqrafı «Ailədə diyarşünaslıq materialları əsasında yeniyetmələrin milli-mənəvi dəyərlərə məhəbbət ruhunda tərbiyə olunması imkanları» adlanır. Paraqrafda qeyd olunur ki, uşaqların milli-mənəvi dəyərlərə məhəbbət ruhunda tərbiyəsinə ailənin də böyük rolu vardır. Ailədə ənənələr, mərasimlər, böyüyə hörmət, uşağa sevgi ilə yanaşma tərz, vətənpərvərlik, qarşılıqlı hörmət, torpaqlarımızı qorumaq, ona məhəbbət, səbrlilik, qonaqpərvərlik və s. böyüyən nəslin formalaşmasına əsaslı təsir göstərir. İddiaçı göstərir ki, yeniyetmələr adətən hər şeydə böyükləri təqlid etməyə, yaxşılıq hissi nümayiş etdirməyə həvəlidirlər. Bu baxımdan təbiidir ki, valideynlərin şəxsi nümunəsi, ailədə səmimi davranış, qarşılıqlı hörmət, böyük-kiçiyin yerini bilmək, əldən

tutmaq və s. milli-mənəvi dəyərlərə məhəbbət yeniyetmələrin tərbiyəsinə təsirli amilə çevrilir.

Araşdırmalar, müşahidələr göstərir ki, ailənin yaratdığı psixoloji mühit yeniyetmələrin ailə tərbiyəsinin emosional ilkin şərtidir. Ailə uşaqları həyatın bütün qaydası, hətta bütün xırdalıkları baxımından da tərbiyə edir. Ailənin formalaşdırıldığı psixoloji mühit sağlam nəsil tərbiyə etməkdə önəmli şərtlərdən biridir.

Tədqiqat sübut etdi ki, sağlam nəsil tərbiyə etməkdə ailə ənənələri özünün həyatiliyini çoxdan sübut edə bilmişdir. Bu ənənələr müasir qloballaşma şəraitində öz xarakterini dəyişib beynəlmiləl xarakter daşısa da, özünün milli-mənəvi hüququnu, dəyərlərini hələ də qoruyub saxlamaqdadır. Həyat bir ailənin həyat tərzini, mədəni əlaqələrinə qədər genişlənsə də, yenə milli səciyyə daşıyır. Ailədə yeniyetmələrin milli-mənəvi dəyərlərə məhəbbət ruhunda tərbiyə edilməsi, onlarda müsbət emosiyalar, intizam, məsuliyyət, fəallıq, fədakarlıq, təşəbbüskarlıq, humanizm, qürur, alicənablıq, qonaqpərvərlik, xeyirxahlıq, namus, vicdan, vətənpərvərlik, azərbaycançılıq kimi müqəddəs hisslər aşılıyır.

Bütün bu göstərilənlərə əsaslanaraq onu qeyd etmək olar ki, sinifdənkənar tədbirlərin keçirilməsi sistemli, rəngarəng, müntəzəm təşkil edilib həyata keçirilərsə yeniyetmələrin milli-mənəvi dəyərlərə məhəbbət ruhunda tərbiyə olunmalarına və onların qorunub saxlanılmasında əzmkarlıq göstərmələrinə nail olmaq imkanları genişləner.

## NƏTİCƏ

Müasir dövrdə ən aktual problemlərdən biri qloballaşma prosesi ilə milli-mənəvi dəyərlər arasında optimal nisbətini tapılmasıdır. Qloballaşma prosesi elm-texnika, texnologiya ilə ümumbəşəri dəyərlərlə yanaşı, milli kimliyi müəyyən edən mədəni-mənəvi amillərə də düşünülmüş şəkildə, ya da qərəzsiz sirayət etməyə cəhd göstərir. Belə bir şəraitdə, ilk növbədə, nələri qorumaq lazım olduğunu, məhz hansı məsələlərdə məqsədyönlü surətdə adət-ənənələri saxlamaq, hansı yerdə isə yenilikləri qəbul edib tətbiqinə nail olmaq düşünülmüş konsepsiya tələb edir.

Müstəqilliyini əldə etmiş gənc bir dövlət üçün qloballaşma adı altında milli-mənəvi dəyərləri sıxışdırmaqla onun məhvinə səbəb ola bilər. Qloballaşma beynəlxalq aləmdə labüd olan bir proses kimi ölkəmizin həyatından da yan keçə bilməz. Xalqın mövcudluğunun əsas göstəricisi olan milli-mənəvi dəyərlər onun ən qiymətli sərvətidir. Şübhə yoxdur ki, hər bir xalqın ən böyük sərvəti onun milli-mənəvi dəyərləri, bu dəyərlərdən formalaşan adət-ənənələri, mədəniyyət nümunələridir. Milli mentalitetin, milli-mənəvi dəyərlərin qorunub saxlanması və inkişafı xalqın, millətin tarixi keçmişini, bugünkü və gələcəyini müəyyən edən mühüm şərtlərdəndir. Müasir dövrdə məktəbin və ailənin ən mühüm vəzifələrindən biri də yeniyetmələrin milli-mənəvi dəyərlərə məhəbbət ruhunda tərbiyə edilməsidir. Müəllif, məhz, bu vəzifənin həyata keçirilməsi istiqamətində müəyyən addımlar atmağa səy göstərmişdir. Ümumtəhsil məktəblərinin V-IX siniflərində ədəbiyyat, tarix və coğrafiya fənlərinin tədrisi zamanı, sinifdən xaric tədbirlərdə ailədə yeniyetmələrin diyarşünaslıq materialları əsasında milli-mənəvi dəyərlərə məhəbbət ruhunda tərbiyə edilməsinin nəzəriyyə və təcrübəsini öyrənib ümumiləşdirməyə çalışmışdır.

Mövzu ilə bağlı aparılmış tədqiqat işi aşağıdakı nəticələri və tövsiyələri söyləməyə imkan verir:

1. Ümumtəhsil məktəblərinin V-IX siniflərində yeniyetmələrin milli-mənəvi dəyərlərə məhəbbət ruhunda tərbiyə edilməsində təlimin və sinifdən xaric tədbirlərin diyarşünaslıq materialları ilə əlaqələndirilməsinin, diyarşünaslıq anlayışının öyrənilməsinin çox böyük sosial-siyasi, didaktik və tərbiyəvi əhəmiyyəti vardır. Bu, bir tərəfdən, diyarşünaslıq materiallarından istifadənin əhəmiyyətini, təlim materialının mənimsənilməsinə əyaniləşdirir, onun dərk olunub tez və əsaslı qavranılmasını təmin edir, digər tərəfdən, materialların məzmunundakı tərbiyəvi rəngarəngliyin yeniyetmələrin əxlaqilik tərbiyəsini, xüsusən milli-mənəvi dəyərlərə məhəbbət, hörmət və ehtiram hissələrini bütün incəlikləri ilə dərinləşdirməyə imkan yaradır [142, 150].

2. Ümumtəhsil məktəblərinin V-IX sinifləri üçün mövcud proqram və dərsliklərində yeniyetmələrin milli-mənəvi dəyərlərə məhəbbət ruhunda tərbiyəsində diyarşünaslıq materiallarından

istifadə imkanları çoxdur. Lakin bu imkanları məhdudlaşdıran amillər də az deyil. Bu, birinci növbədə, proqram və dərsliklərlə bağlıdır. Belə ki, V-IX siniflərdə doğma diyarın öyrənilməsinin yeniyetmələrin milli-mənəvi dəyərlərə məhəbbət ruhunda tərbiyəsinə təsirini artıran mətnlərin proqram və dərsliklərə az və systemsiz salınması (son proqram və dərsliklərdə), həmçinin ayrı-ayrı fənlər (ədəbiyyat, Azərbaycan tarixi və coğrafiya) üzrə dərsliklərdəki mətnlərin (şer, hekayə, dastan, əfsanə) sonunda şagirdləri və müəllimləri diyarşünaslıq materiallarına, xüsusən (mədəni irsi) öyrənməyə təhrik edən sual və tapşırıqlara, çalışmalara ötəri yer verilməsi, fənn müəllimlərinin yeniyetmələrin milli-mənəvi dəyərlərə məhəbbət ruhunda tərbiyəsində diyarşünaslıq materiallarından istifadəyə az əhəmiyyət vermələridir. Dərsliklərdəki mətnlərin sonunda şagirdləri və müəllimləri diyarşünaslıq materiallarına, fənn müəllimlərinin yeniyetmələrin milli-mənəvi dəyərlərə məhəbbət ruhunda tərbiyəsində diyarşünaslıq materiallarından istifadəyə az əhəmiyyət vermələridir [142, 144, 164].

3. Məktəb ictimai təşkilatları yeniyetmələri doğma diyarın öyrənilməsi tədbirlərinə (diyarşünaslıq muzeylərinin təşkilinə, diyarşünaslıq dərnəklərinə, diyarşünaslığa aid foto-montaj, albom və stendlərin sərgiləri və s.) ya cəlb etmir, ya da az cəlb edirlər. Yeniyetmələr bu tədbirlərdə çox vaxt passiv müşahidəçi kimi iştirak edirlər. Məktəblərdə bu sahədə texniki vasitələrin (səs yazıları, ekran vasitələri, televiziya verilişləri və s.) azlığı və onlardan məqsədemüvafiq istifadə olunmaması da bu işə mənfi təsir göstərir [149, 152].

4. Yeniyetmələrin milli-mənəvi dəyərlərə məhəbbət ruhunda tərbiyəsində ədəbiyyat, Azərbaycan tarixi və coğrafiya fənlərinin proqram və dərsliklərində kifayət qədər material vardır. Lakin o da məlum həqiqətdir ki, bunlar öz-özünə yeniyetmələri doğma diyarla tanış edə bilməz. Bunun üçün dərsin optimal yol və vasitələrini müəyyələşdirmək, onlardan müntəzəm, həm də səmərəli istifadə etmək lazımdır [144, 147].

5. Aparılan tədqiqatlar, araşdırma və axtarışlar göstərir ki, ümumtəhsil məktəblərinin V-IX siniflərində ədəbiyyat, Azərbaycan tarixi və coğrafiya fənlərinin tədrisi prosesində yeniyetmələrin

xalqımızın milli-mənəvi dəyərlərə məhəbbət ruhunda tərbiyəsi üçün geniş imkanlar və zəngin materiallar vardır. Azərbaycan ədəbiyyatı, Azərbaycan tarixi və coğrafiyası milli-mənəvi dəyərlərimizin əvəzsiz salnaməsidir. Ədəbiyyatımızın, tariximizin və coğrafiyamızın hər sətri, aqillərin hikmətli sözləri, nağıl və dastanlarımız, atalar sözü və məsəllərimiz, tapmacalarımız, bayatı və laylalarımız xalqımızın fəxr etdiyi qürur və ıftixar gətirən mənəvi dəyərlərindən xəbər verir. Təbii ki, ədəbiyyat fənninin tədrisi zamanı yeniyetmələrin diqqəti milli-mənəvi dəyərlərimizin təmsil olunduğu bədii əsərlərə, poeziyaya, xalq yaradıcılığı (nağıllara, dastan, atalar sözləri və məsəllərə, layla və bayatılara, şer, hekayə və nəsr əsərlərinə və s.) nümunələrinə yönəldilir. Bədii ədəbiyyatımızın hər bir nümunəsi şərəf, ləyaqət, vətəndaşlıq əzmi, namus, ismətlilik, abır-həya, doğma elə, doğma torpağa, dilə, dinə vətənə bağlılıq, xeyirxahlıq, əliaçıqlıq, qonaqpərvərlik, milli mətbəximiz, dostluq və yoldaşlıq, saflıq və təvazökarlıq, əməksevərlik, ədəb-ərkan, böyüklərə, yaşlılara hörmət, ehtiram və qayğı, qadına hörmət və humanistlik kimi milli-mənəvi dəyərlərimizlə səciyyələnir. Azərbaycan tarixi fənninin tədrisi zamanı yeniyetmələr torpağa, elə, obaya, vətənə bağlılıq, millilik, milli dövlətçilik, azərbaycançılıq ideologiyası, dini etiqad, dəyanətlilik, cəsurluq, qorxmazlıq, mübarizlik, qəhrəmanlıq, müdriklik, yadellilərə qarşı mübarizə, vətənpərvərlik kimi dəyərlər əsas meyar kimi götürülür [142, 146, 148].

Azərbaycan coğrafiyasının tədrisi zamanı yeniyetmələr ölkəmizin fiziki-coğrafi mövqeyi, coğrafi quruluşu, iqlimi, təbiəti, flora və faunası, əhalisi, əmək ehtiyatları, təbii şəraiti, yeraltı sərvətləri, bütünlükdə ölkəmiz, yaşadığımız kənd, şəhər, qəsəbə, rayon, türk dünyası, islam aləmi, milli irsimiz (qalalar, məscidlər, saraylar, karvansaralar, türbələr, körpülər və s.) haqqında geniş bilik alırlar. Coğrafiya fənninin tədrisinin diyarşünaslıqla əlaqələndirilməsi yeniyetmələrdə milli qürur, ıftixar, doğma diyara, Vətənə məhəbbət hissi oyadır [143].

6. Yeniyetmələrin milli-mənəvi dəyərlərə məhəbbət ruhunda tərbiyə edilməsində sinifdən xaric disputların, tərbiyəvi tədbirlərin, o cümlədən, sinifdən xaric oxunun, ədəbi-bədii əsərlərin, kinofilmlərin, teatr tamaşalarının müzakirəsi, tematik gecələrin, müharibə və əmək

veteranları, elm və incəsənət xadimləri ilə görüşlərin, ekskursiyaların, diyara, onun sosial-iqtisadi, mədəni inkişafına, böyük şəxsiyyətlərinə həsr olunmuş foto-montaj və stendlərin və s. böyük əhəmiyyəti vardır. Bu tədbirlərin doğma diyara aid diyarşünaslıq materiallarla sıx əlaqələndirilməsi tərbiyəvi nöqtəyindən nəzərdən daha təsirli olur [152].

7. Milli-mənəvi dəyərlərə məhəbbət tərbiyəsində doğma diyarın həyatına həsr olunmuş müasir texnologiyalardan: filmlərdən, diafilmlərdən, internet və komputerdən, sənədli səs yazılarından istifadə etmək daha çox fayda verə bilər. Bu vasitələr diyarşünaslıq materiallarının yeniyetmələr tərəfindən asan mənimsəmələrinə və onların vətən haqqında biliklərinin daha da dərinləşməsinə kömək edir [142, 151].

8. Uşaq ilk əxlaqi təcrübəni: yaxşılıq, xeyirxahlıq, əldən tutmağı, pislilik və bədxahlıq, şərəf, ləyaqət, namus, vicdan, yalan, doğru, işgüzar, tənbel, ata-anaya, yaşlılara, böyüklərə hörmət, ehtiram, nəzakət, doğma torpağa, elə, obaya bağlılıq, dostluq, mərdlik, igidlik, qeyrət, sadəlik və təvazökarlıq, mübarizlik, ismətlilik, azərbaycançılıq kimi mənəvi dəyərlərə məhəbbəti və s. ailə mühitində dərk edib başa düşür, bu isə onun əqidəsinə, amalına və idealına çevrilir. Ona görə də uşaqların mənəvi saflığı qayğısına qalmaq valideynlərin və məktəbin müqəddəs vətənpərvərlik borcudur [146, 164, 165].

Apardığımız tədqiqatın ümumi nəticələri əsasında aşağıdakı təklifləri irəli sürürük:

–bütün Respublika məktəblərində diyarşünaslıq nümunələrinin, diyarşünaslıq muzeylərinin yaradılması şagirdlərin milli-mənəvi dəyərlərə məhəbbət ruhunda tərbiyəsində önəmli vasitələrdən biridir;

–yerli əraziyə, bölgəyə, məktəbə aid materialların şəhərin, qəsəbənin, rayonun, kəndin tarixinə, sənaye və kənd təsərrüfatına aid məlumatların toplanıb, diyarşünaslıq guşə və muzeylərində saxlanması, müvafiq diyarşünaslıq muzeylərində tədrisi məqsədəuyğundur;

–məktəblərdə doğma vətənlə bağlı, milli-mənəvi dəyərlərə məhəbbət, hörmət və iftixar hissi tərbiyə etmək məqsədilə hər bir məktəbdə «Gənc diyarşünaslar» dərniyi, yaxud «Gənc diyarşünaslar

dəstəsi» yaradıb yeniyetmə və gəncləri diyarşünaslıq fəaliyyətinə qoşmaq məsləhətdir;

–V-IX siniflər üçün proqram və dərsliklər hazırlanarkən doğma diyara aid diyarşünaslıq materiallarına daha çox üstünlük verilməlidir;

–ali məktəblərin «Müəllim qrupları»nda pedaqogika kursu üzrə proqramda diyarşünaslıq materiallarından istifadə edilməsi və onun pedaqoji, sosial, psixoloji əsaslarının öyrənilməsi imkanları diqqətlə nəzərdən keçirilməsi məqsədəuyğundur;

–kütləvi təsir vasitələri: xüsusən, televiziya, radio və mətbuat, məktəb kitabxanaları yeniyetmə və gənclərdə milli-mənəvi dəyərlərə məhəbbət ruhunda tərbiyəsi məsələlərinə diqqəti daha da gücləndirməlidirlər.

Fikrimizcə, bu təkliflərin müasir şəraitdə ümumtəhsil məktəblərində müvəffəqiyyətlə həyata keçirilməsi, doğma diyarın öyrənilməsi vasitəsilə yeniyetmə və gənclərin milli-mənəvi dəyərlərə məhəbbət ruhunda tərbiyəsi sayəsində pedaqoji kollektivlərin, ailənin işini dövlətin müəyyən etdiyi tədbirlər səviyyəsinə qaldırmağa təminat verə bilər.

### **Dissertasiyanın əsas nəticələri aşağıdakı əsərlərdə əks olunmuşdur:**

1. Şərifova, G.R. Diyarşünaslıq anlayışı və milli-mənəvi dəyərlərdə onun yeri // – Naxçıvan: Naxçıvan Müəllimlər İnstitutunun Xəbərləri, – 2014, № 4, – s. 77-81
2. Şərifova, G.R. Coğrafiya dərslərində şagirdlərin milli-mənəvi dəyərlərə məhəbbət ruhunda tərbiyəsi imkanları // – Bakı: Pedaqoji Universitetin xəbərləri, – 2017. № 3, – s. 241-248.
3. Şərifova, G.R. Pedaqoji tədqiqatlarda Milli-Mənəvi dəyərlərin yeri // Naxçıvan: Naxçıvan Müəllimlər İnstitutunun Xəbərləri, – 2017. № 3, – s. 35-38.
4. Şərifova, G.R. Uşaqların məktəb təlimində hazırlanmasının başlıca istiqamətləri haqqında // Humanitar elmlərin öyrənilməsinin aktual problemləri. – Bakı: Mütərcim, – 2012. № 4, – s. 278-281.



5. Şərifova, G.R. Nizami Gəncəvi ailə tərbiyəsi haqqında // – Bakı: Azərbaycan məktəbi, – 2012. № 6, – s. 78-83.
6. Şərifova, G.R. N. Tusinin «Əxlaqi-Nasiri» də əxlaq normaları // Ümummilli lider Heydər Əliyevin 90 illik yubileyinə həsr olunmuş «Təhsil və cəmiyyət» mövzusunda V Respublika elmi-praktik konfransının materialları, – Bakı: – 2013, – s. 71-73.
7. Şərifova, G.R. Doğma diyara məhəbbət tərbiyəsi // Ümummilli lider Heydər Əliyevin 92 illik yubileyinə həsr olunmuş «Təhsilin inkişaf strategiyası və onun reallaşdırılması» mövzusunda VII Respublika elmi-praktik konfransının materialları, – Bakı: – 2015, – s. 501-502.
8. Şərifova, G.R. Milli-mənəvi dəyərlərimizdən // Sosial elmlər və psixologiya fakültəsinin 25 illik yubileyinə həsr olunmuş «Çağdaş dövr və sosial elmlərin aktual problemləri» mövzusunda Ümumrespublika elmi-praktik konfransının materialları, – Bakı: – 2016, – s. 213-214.
9. Şərifova, G.R. Milli-mənəvi dəyərlər diyarşünaslıq materiallarında // Bakı: – 2014, – s. 373-374.
10. Şərifova, G.R. Səbirlik, dözümlülük və müdriklik milli-mənəvi dəyərlərimizdən biri kimi // Ümummilli lider Heydər Əliyevin 94 illik yubileyinə həsr olunmuş «Çağdaş dövr və təhsil mövzusunda» mövzusunda IX Respublika elmi-praktik konfransının materialları, Bakı: – 2017, – s. 213-214.
11. Şərifova, G.R. Sinifdən xaric tədbirlər zamanı, şagirdlərin milli-mənəvi dəyərlər əsasında tərbiyəsində diyarşünaslıq materiallarının əhəmiyyəti // Ümummilli lider Heydər Əliyevin 95 illik yubileyinə həsr olunmuş «Təhsildə tarixlik və müasirlik» mövzusunda X Respublika elmi-praktik konfransının materialları, – Bakı: – 2018, – s. 294-295.
12. Шарифова, Г.Р. Национально-нравственные ценности в учебниках // Научен вектор на балканите, – Болгария: – 2020. № 4, – s. 31-33.
13. Шарифова, Г.Р. Использование этнографических материалов в воспитании детей в семье в духе любви к национально-духовным ценностям // – Москва: Азимут научных исследований: педагогика и психология – 2021. № 2, – s. 325-

14. Шарифова, Г.Р. Национально-нравственные ценности в семейном воспитании // Обмен научными знаниями в условиях глобализации, Сборник научных трудов, – Казань: – 2021, – s. 136-139.

Dissertasiyanın müdafiəsi 24 iyun 2022-ci il tarixində saat 11:00 Naxçıvan Müəllimlər İnstitutu nəzdində fəaliyyət göstərən FD 2.40 Dissertasiya şurasının iclasında keçiriləcək.

Ünvan: Naxçıvan MR, Naxçıvan şəhəri, Heydər Əliyev prospekti 1, AZ7003, Naxçıvan Müəllimlər İnstitutu

Dissertasiya ilə Naxçıvan Müəllimlər İnstitutunun kitabxanasında tanış olmaq mümkündür.

Dissertasiya və avtoreferatın elektron versiyaları Naxçıvan Müəllimlər İnstitutunun rəsmi internet saytında ([www.nmi.edu.az](http://www.nmi.edu.az)) yerləşdirilmişdir.

Avtoreferat 24 may 2022-ci il tarixində zəruri ünvanlara göndərilmişdir.

Çapa imzalanıb: 21.05.2022

Kağızın formatı: A5 (60×90 1/16)

Həcm: 39846

Tiraj: 100 nüsxə